

Ten geleide

De centrale figuur in het hier beschreven theologisch onderzoek is Frans Hendrik Breukelman (1916-1993). Breukelman is vooral bekend geworden door zijn optreden als leermeester en predikant en wordt geassocieerd met de Amsterdamse School. Als theoloog heeft hij zijn leven lang gezocht naar een adequate manier om dogmatiek en exegese hermeneutisch samen te denken en zo tot een "Bijbelse theologie" te komen.

In kort bestek wordt hieronder een overzicht gegeven van onbeantwoorde vragen rondom Breukelman (*vragen*) en de redenen om daadwerkelijk een antwoord te zoeken op deze vragen (*relevantie*). Vervolgens wordt weergegeven hoe we denken antwoorden te vinden (*methode*) en op welke termijn we tot concrete resultaten kunnen komen (*tijdpad*). De laatste pagina's bevatten een literatuuropgave en een structuurvoorstel voor de studie. Eerst stellen we ons echter een doel.

Doelstelling

De voorgenomen studie wil zowel contextueel-historisch als inhoudelijk theologisch een genuanceerd beeld schetsen van de Bijbels-theologische onderneming van Frans Breukelman en de houdbaarheid en actualiteit van zijn gedachtegoed bepalen.

De vragen

Het project van Breukelman: Bijbelse theologie

Exegese en hermeneutiek, dat zijn de kernwoorden van de academische activiteit van Frans Breukelman. In het woord vooraf van het eerste cahier *Bijbelse Theologie* (1980) lezen we:

"Omdat wij onze exegetische en hermeneutische verhandelingen publiceren onder de naam "Bijbelse Theologie", hebben wij een omschrijving van het begrip "Bijbelse Theologie" aan het begin van dit eerste cahier geplaatst."

De term *Bijbelse theologie* wordt door Breukelman dus gebruikt als een overkoepelende en verbindende term voor exegese en hermeneutiek. Hier wordt de eerste onderzoeksvraag gevonden:

1. *Hoe wordt de term Bijbelse theologie door Breukelman ingevuld?*

Het is opmerkelijk dat Breukelman pas in 1980 zijn theologisch program publiceert. Dit maakt het noodzakelijk om onderzoek te doen naar fasen in Breukelmans onderzoek:

2. *Zijn er verschillende fasen aan te wijzen in het theologisch onderzoeksprogramma van Breukelman?*

Vervolgens rijst de vraag naar de invulling van de term Bijbelse theologie door anderen:

3. *Hoe verhoudt zich Breukelmans begrip van Bijbelse theologie tot het gebruik van de term in verleden en heden?*

Van groot belang is de evaluatieve vraag die verder gaat dan een louter historische weergave. Deze vraag zal vanzelfsprekend pas tegen het eind van de vierjarige studie beantwoord kunnen worden:

4. *In hoeverre kan men het Bijbels-theologische project van Breukelman als geslaagd beschouwen?*

Invloeden op Breukelman

Op de achterflap van *Gesprekken met Frans Breukelman* (1989) lezen we:

“Frans Breukelman (geb. 1916) is, in navolging van Karl Barth, Kornelis Heiko Miskotte, Martin Buber en Franz Rosenzweig zijn leven lang intensief en enthousiast bezig met de vertaling en vertolking van bijbelse verhalen.”

Onduidelijk blijft echter vanwaar welke invloed komt:

5. *Welke karakteristieken van welke theologen en filosofen worden door Breukelman overgenomen?*

De feitelijke overeenkomsten tussen Breukelmans exegetisch-hermeneutische methode en de contemporaine filosofische en literaire stroming van het structuralisme zijn opmerkelijk, temeer daar Breukelman zich niet aantoonbaar heeft verdiept in de filosofische ontwikkelingen van zijn tijd. Ik citeer Rochus Zuurmond (*Om het levende Woord* 3, 16):

“Frans Breukelman heeft zich nooit zo met de wijsgerige aspecten van zijn werk ingelaten. Hij wilde theoloog zijn en - met alle respect voor de filosofie - geen filosoof.”

De vraag blijft echter:

6. *Wat is de verhouding tussen Breukelmans exegetisch-hermeneutische benadering en de filosofische en literaire stroming van het structuralisme?*

Invloed van Breukelman

Ik citeer opnieuw van de achterflap van *Gesprekken met Frans Breukelman* (1989):

“Hij is de geestelijk vader van de zogenaamde ‘Amsterdamse school’ voor exegetische en bijbelse theologie.”

Hier komt de vraag op naar Breukelmans verhouding ten opzichte van de Amsterdamse School:

7. *Hoe verhoudt Breukelman zich tot de Amsterdamse School in historisch en theologisch opzicht?*

De volgende uitspraak, afkomstig van de achterflap van het eerste cahier *Bijbelse Theologie* (1980), verdient vervolgens toelichting en verklaring:

“Hij heeft voor talloze groepen van studenten, predikanten en gemeenteleden lezingen en werkbesprekingen geleid, waardoor men al spreekt van de ‘school van Breukelman.’”

Het is de vraag in welke mate Breukelman werkelijk school heeft gemaakt. Heeft hij, naast zijn discipelen, ook de schare weten aan te spreken en te vormen? Hoe representatief is een opmerking als deze van Nico ter Linden in zijn recente boek *Alleen maar vrije tijd* (2011)?

“Beslissend voor mijn verdere leven werden twee studieweken tijdens het verblijf van vier maanden in het seminarie Hydepark: een week *Pastorale Gespreksvoering* onder leiding van Wybe Zijlstra en een week *De Ouvertures van Matteüs en Lucas* van Frans Breukelman. (...) Breukelman liet mij ontdekken dat die evangelisten niet zomaar twee verslaggevertjes waren, maar toegewijde theologen en literatoren van hoog niveau. Ik veerde op: dit was nieuw voor mij en het had alles met mijn vak te maken.”

De geschriften van Breukelman zijn gedeeltelijk naar het Duits en het Engels vertaald. In het Duitse taalgebied geldt Friedrich-Wilhelm Marquardt als vertolker van Breukelmans gedachtegoed, in het Engelse taalgebied is dat Martin Kessler. Onduidelijk is hoe de geschriften van Breukelman in het buitenland zijn ontvangen. Wetenschappelijke secundaire literatuur over Breukelman afkomstig van buiten de eigen kring kan minimaal genoemd worden. Algemeen kan de vraag naar de Breukelmanreceptie geformuleerd worden:

8. *Hoe ver reikt de invloed van Breukelman in Nederland en daarbuiten?*

Actualiteit van Breukelman

Op grond van de systematisch-theologische studie naar Breukelmans Bijbelse theologie (vraag 1-3), de invloeden die ten grondslag liggen aan zijn theologisch program (vraag 5-6) en de invloed die hij heeft uitgeoefend (vraag 7-8), kan samen met de systematisch-theologische evaluatieve vraag (vraag 4) de vraag naar de actualiteit gesteld worden. Hoe staat het ervoor met het Calvinsonderzoek, het Barthonderzoek en de Bijbelse theologie, en hoe verhoudt zich dat tot Breukelmans onderzoek? Een ander onderwerp dat hier ter sprake kan komen is het verband tussen Breukelmans methodologie en het veelbesproken zingevingsproject van Ad van Nieuwpoort en Ruben van Zwieten aan de Amsterdamse Zuidas, waar geheel in lijn met de traditie van Miskotte en Breukelman de Schriften met een frisse blik gelezen worden en een brug geslagen wordt tussen theologische wetenschap en de maatschappij. Breed geformuleerd luidt de vraag:

9. Hoe actueel is de theologie van Breukelman?

De relevantie

Waarom is het zo belangrijk om studie te maken van de Bijbelse theologie van Breukelman?

Geringe en eenzijdige secundaire literatuur

De secundaire literatuur over Breukelman is in zeer grote mate geproduceerd door volgelingen van Breukelman en reikt weinig verder dan het jaarlijks verschijnende *Om het levende Woord*. Verder is er relatief veel biografisch-anekdotisch materiaal in omloop, met als belangrijkste publicatie de bundel *Eén zo'n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (2004) waarin diverse bijdragen zijn opgenomen die overwegend biografisch en weinig kritisch van aard zijn. De artikelen over de dogmatische en exegetische betekenis van Breukelman blijven voor een groot deel aan de oppervlakte. Een kritische, niet primair biografische maar *theologische* studie naar de theologie van Breukelman, uitgevoerd door iemand die hem niet persoonlijk heeft gekend en niet direct gevormd is door de Amsterdamse School, is niet voorhanden. Toch zou een dergelijke studie een waardevolle wetenschappelijke bijdrage kunnen leveren aan het theologisch onderzoek, niet alleen op het gebied van kerk- en theologiegeschiedenis, maar ook in de systematische theologie en Bijbelwetenschappen.

Inbedding in de onderzoeksprogramma's van de PThU

De focus van onze studie ligt op het begrip Bijbelse theologie. Daarmee wordt een brug geslagen tussen de onderzoeksgroepen Beliefs en Sources.

Het programma van Beliefs heet *Christian faith in changing contexts*. Daarmee wordt nadruk gelegd op het temporele en dynamische karakter van theologiebeoefening. Het nodigt uit om Breukelman contextueel te situeren in een seculariserend Nederland tussen de jaren '50 en de jaren '90, en zorgvuldig in kaart te brengen hoe Breukelman beïnvloed is en hoe zijn invloed op anderen is geweest. Anderzijds is het van belang om de theologiebeoefening van Breukelman niet op te laten gaan in de tijd. Het was hem immers te doen om dezelfde zaak als waarom het ons te doen is: de oren te openen voor het evangelie van Jezus Christus — tijdloos en toch nooit buiten de tijd.

Het onderzoeksprogramma van Sources draagt de titel *Scripture, religious identity and transformation*, waarbij de contextualiteit van de Bijbel en de interpretatiegeschiedenis eveneens benadrukt wordt. In dit kader is het interessant om na te gaan hoe de Bijbels-theologische benadering van Breukelman een alternatief wil zijn voor de strikt historisch-kritische Bijbelwetenschappen en hoe er vanuit de historisch-kritische traditie gereageerd werd op Breukelman en anderen die zochten naar nieuwe methoden om de Bijbel weer te laten spreken.

We kiezen voor een systematisch-theologische insteek, temeer daar de leerstoel van beoogd promotor Rinse Reeling Brouwer onder de vakgroep Beliefs valt. Onze focus zal niet liggen op historische ontwikkelingen, al zullen we niet schromen die tijdens de uitvoering van de studie te benoemen en te analyseren. We zijn vooral geïnteresseerd in de inhoudelijke bijdrage van Breukelman aan het theologisch debat en vragen ons af of zijn theologische vondsten geactualiseerd kunnen worden.

Bij de komst van de 'bijzondere leerstoel Miskotte/Breukelman voor de theologische hermeneutiek van de Bijbel[se grondwoorden]' naar de PThU heeft de rector magnificus van de PThU aangegeven dat de voortzetting van een deel van de traditie van de Amsterdamse School hem tot dankbaarheid stemt. De actualiteit van Miskotte en Breukelman wordt benadrukt. Mijn studie naar Bijbelse theologie bij Breukelman wil bijdragen aan de discussie rondom deze kernfiguren in de Nederlandse theologiegeschiedenis. Kan men Breukelmans theologie met recht actueel noemen?

De methode

In het eerste deel van dit schrijven hebben we een reeks deelvragen genoemd. Nu stellen we ons de vraag hoe we tot antwoorden kunnen komen. Allereerst noemen we de informatiebronnen, vervolgens de wijze waarop we met het materiaal zullen omgaan en ten slotte de voorgenomen wijze van verslaglegging.

Bronnen

Voor een inhoudelijke weergave van Breukelmans theologie kunnen een aantal verschillende bronnen geraadpleegd worden:

1. Primaire literatuur // Breukelman heeft slechts sporadisch gepubliceerd vanaf 1952 tot aan zijn dood in 1993 en de artikelen van zijn hand zijn niet verschenen in toonaangevende theologische tijdschriften. In 1980 verscheen het eerste deel van zijn project *Bijbelse Theologie* dat volgens de uitgever 25 à 30 delen zou moeten gaan beslaan, maar waarvan er tot 1993 slechts 3 verschenen waren. Na zijn dood werd de serie voortgezet door de Stichting Breukelman met zorgvuldig geannoteerde deelstudies uit het nalatenschap van Breukelman. In 2012 zal het tiende en laatste deel verschijnen.
2. Secundaire literatuur // Zoals reeds opgemerkt is er betrekkelijk weinig literatuur beschikbaar over Breukelman en zijn theologie die geschreven is door mensen van buiten de eigen kring. Een enkele keer schrijft iemand tegen Breukelman, bijvoorbeeld A.R. Hulst in 1954 tegen Breukelmans felle kritiek op de NBG '51, en in Eginhard Meijerings overzicht van de Nederlandse theologiebeoefening in de 20e eeuw moet Breukelman een enkele alinea delen met Karel Deurloo en Rochus Zuurmond (*Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw*, 430). Rondom de verschijning van het laatste deel *Bijbelse Theologie* zal waarschijnlijk ook het laatste deel *Om het levende Woord* verschijnen. De reeds genoemde bundel *Eén zo'n mannetje* (2004) was bedoeld om het gebrek aan secundaire (receptie)literatuur aan te vullen, maar is daar alleen in biografisch opzicht echt in geslaagd. Het zal zaak zijn de komende maanden te blijven zoeken naar literatuur over Breukelman. Naast de secundaire literatuur over Breukelman is er de bredere literatuur over bijvoorbeeld de Nederlandse theologiegeschiedenis in de twintigste eeuw, over de filosofische stroming van het structuralisme, de methode van close reading en de zogenaamde Bijbelse theologie.
3. Breukelmanarchief // Naast het gepubliceerde materiaal bestaat er een Breukelmanarchief dat zich oorspronkelijk aan het laatste woonadres van Breukelman bevond en later verhuisd is naar het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800 - heden), een onderzoeksinstituut van de Vrije Universiteit, onder collectienummer 674. Nummer 767 bevat het audiovisueel archief van de Stichting Breukelman. Sinds 1999 is het archief publiek toegankelijk. De 164 ordners met materiaal van de hand van Breukelman zijn weliswaar geïndexeerd, maar niet door Breukelman zelf gedateerd. Dat bemoeilijkt historische studie, maar hoeft voor systematische studie geen onoverkomelijke hindernis te vormen, zoals de door Rinse Reeling Brouwer geredigeerde Calvijnstudie van Breukelman (BT IV/1, 2003) bewijst. Op 14 maart heb ik voor het eerst samen met Reeling Brouwer het archief geraadpleegd.

4. Interviews // Veel van de discussiepartners en leerlingen van Breukelman zijn nog in leven. Tijdens het eerste halfjaar van het onderzoek kunnen deze *living documents* geraadpleegd worden. Te denken valt aan Bijbelwetenschappers als Cees den Heyer, Jan Fokkelman en Ed Noort, en systematici als Harry Kuitert en Jan Muis.

Benaderingswijze

De theologische benadering van Breukelman zelf kan dialectisch genoemd worden. De term Bijbelse theologie geldt dan als overkoepelende term voor exegese en hermeneutiek. Hoewel de dialectische methode verre van afwezig is in contemporaine theologiebeoefening, wordt dialectiek thans meestal als methodisch hulpmiddel gehanteerd. We sluiten ons hier graag bij aan en kiezen voor de brede hermeneutische benadering die gangbaar is in de onderzoeksgroep Beliefs. Dit betekent dat we Breukelman beschouwen als een theoloog in de christelijke traditie van geloofskennis. Net als wij en de generaties vóór hem probeerde Breukelman in zijn eigen context van westerse moderniteit het evangelie te vertolken in zijn eigen tijd en plaats. De hermeneutische benadering vraagt vervolgens van mij als individueel onderzoekend subject mijn theologisch voorverstaan onder woorden te brengen en mijn plaats te beschrijven als individu in het collectief van de onderzoeksgroep. Een beschrijving van vooronderstellingen zal met name van belang zijn in de voorbereidende fase en in de verslaglegging van de verschillende deelonderzoeken.

De hermeneutische benadering benadrukt het belang van contextualiteit en actualiteit bij het uitdenken en uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek. Voor ons betekent dit dat het vaststellen van beoordelingscriteria op dit moment van minder belang is. Het is beter om pas na de eerste onderzoeksfases de vraag naar de actualiteit te stellen, omdat de criteria die gehanteerd worden om tot een beoordeling te komen ook zélf actueel zijn: ze zijn tijd- en plaatsgebonden.

Verslaglegging

Een laatste methodische vraag gaat over de vormgeving en de taal van het onderzoek.

Publicatievorm // Er kan gekozen worden voor promotie op een proefschrift of promotie op een reeks artikelen. Aangezien we een overzichtsstudie voor ogen hebben, ongeveer als de studie van prof. dr Gerrit de Kruijf over Miskotte (*Heiden, jood en christen*, 1981), ligt de vorm van een proefschrift voor de hand. De inhoudelijke lijn van het onderzoek ziet er dan zo uit: systematisch > historisch > systematisch. Een aantal deelstudies zou echter ook geschikt zijn voor publicatie in de vorm van artikelen. Het lijkt verstandig om te kiezen voor publicatie in de vorm van een proefschrift met daarnaast publicatie van artikelen naar aanleiding van de deelstudies.

Taal // Het ligt voor de hand dat een monografie over Breukelman in het Nederlands geschreven wordt, aangezien Breukelman de meeste invloed heeft uitgeoefend op de Nederlandse theologiebeoefening. Anderzijds zou een Engelstalige monografie bijdragen aan een bredere receptie. Ook zou een deelstudie over de buitenlandse receptie van Breukelman in de vorm van een tijdschriftartikel in het Engels en/of Duits gepubliceerd kunnen worden. Aan het eind van het eerste halfjaar wordt hierover een beslissing genomen.

Het tijdpad

Inclusief het voortraject van 6 maanden beslaat de promotiestudie 4 jaren. Dat betekent dat een afronding medio 2016 haalbaar is. Wat ons voor ogen staat is een presentatie en verdediging van de promotiestudie op een te organiseren symposium ter ere van de 100ste verjaardag van Frans Breukelman op 1 december 2016.

Op de volgende pagina ziet u een voorgenomen tijdpad. Vanzelfsprekend kan er op dit moment alleen onder voorbehoud en in grote lijnen een tijdpad geschetst worden. Gedurende de komende zes maanden moet duidelijk worden op welke termijn welke doelstelling gehaald kan worden.

Fase I

voorbereiding

maart 2012 - april 2012

1. inventarisatie primaire literatuur (opgenomen als supplement 1)
2. inventarisatie secundaire literatuur (supplement 2)
3. bepaling van de structuur van de studie aan de hand van de gestelde vragen (supplement 3)

Fase II

onderzoeksvoorstel

juni 2012 - november 2012

1. de Bijbelse theologie van Breukelman systematisch en historisch in kaart brengen
2. formulering deelvragen uitwerken (specifieke literatuur en methodische overwegingen per deelvraag)
3. exacte planning maken voor december 2012 - mei 2016 in blokken van 6-9 maanden
4. beginnen met het houden van interviews
5. analyse van de catalogus van Breukelmans privébibliotheek

Fase III

uitvoering onderzoek

december 2012 - november 2015

deelvraag 1

deelvraag 3

deelvraag 5

deelvraag 2

deelvraag 4

deelvraag 6

1. literatuurstudie per deelvraag
2. rapportage van deelstudies als hoofdstuk proefschrift en/of artikel in een tijdschrift

Fase IV

afronding

december 2015 - mei 2016

1. criteria opstellen ter beantwoording hoofdvraag
2. beantwoording hoofdvraag
3. evaluatie

[Breukelman-symposium]

1 december 2016

Supplement 1: primaire literatuur

Hieronder wordt een genummerd overzicht gegeven van alle publicaties van Breukelman zelf (tot 1993) en de artikelen en boeken van zijn hand die na zijn dood door anderen gepubliceerd zijn, inclusief de geplande titels Bijbelse Theologie III/3 en *Om het levende Woord* 20. Tussen rechte haken wordt verwezen naar de serie Bijbelse Theologie (BT) en andere nummers in deze lijst. Een asterisk duidt op een herziene versie.

1. 'Koninkrijk der hemelen', *Kerk en theologie* 3/1 (1952), 1–3
2. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (I)', *In de Waagschaal* 8/9 (1952), 70–71 [BT II/2]
3. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (II)', *In de Waagschaal* 8/10 (1952), 76–77 [BT II/2]
4. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (III)', *In de Waagschaal* 8/11 (1952), 84–85 [BT II/2]
5. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (IV)', *In de Waagschaal* 8/13 (1952), 102, 104 [BT II/2]
6. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (V): Nogmaals: De invloed van de Septuaginta [sic!] en de Vulgaat', *In de Waagschaal* 8/15 (1953), 114–115 [BT II/2]
7. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (VI): Ne nostro valeant verba biblica sed ipsius Scripturae loquendi usu in versione Neerlandica', *In de Waagschaal* 8/17 (1953), 130–131, 134 [BT II/2]
8. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (VII): Nogmaals: "Ons spraakgebruik" en "het spraakgebruik van de Schrift"', *In de Waagschaal* 8/20 (1953), 156–157 [BT II/2]
9. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (VIII): De "entmythologisierende" weergave van de begrippen "benauwen" en "bevrijden"', *In de Waagschaal* 8/40 (1953), 314 [48, BT II/2]
10. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (IX): De weergave van de stam tsarar', *In de Waagschaal* 8/41 (1953), 322–323 [48; BT II/2]
11. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (X): De weergave van de stam yasha', *In de Waagschaal* 8/42 (1953), 330–331 [48; BT II/2]
12. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XI): De weergave van de stam yasha' (II)', *In de Waagschaal* 8/43 (1953), 338, 342 [48; BT II/2]
13. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (Slot) [correct: XII]: De weergave van de stam yasha' (III)', *In de Waagschaal* 8/44 (1953), 346–347 [48; BT II/2]
14. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XIII): De weergave van de stam yasha' met "redden"', *In de Waagschaal* 8/46 (1953), 362–363 [51; BT II/2]
15. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XIV): De weergave van de stam yasha' met "redden" (II)', *In de Waagschaal* 8/47 (1953), 370 [51; BT II/2]
16. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XV): De weergave van de stam yasha' met "helpen" (en met "veiligheid") (I)', *In de Waagschaal* 8/48 (1953), 378 [51; BT II/2]
17. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XIV) [correct: XVI]: De weergave van de stam yasha' met "helpen" (en met "veiligheid") (II)', *In de Waagschaal* 8/49 (1953), 386–387 [51; BT II/2]
18. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XVII): De weergave van de stam yasha' met "overwinning" en "zege"', *In de Waagschaal* 8/50 (1953), 394–395 [56; BT II/2]
19. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XVIII): De weergave van de stam yasha' met "heil" (II)', *In de Waagschaal* 9/1 (1953), 4 [56; BT II/2]
20. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XIX): De weergave van de stam yasha' in de N.V. Alleen de HERE kan bevrijden! (I)', *In de Waagschaal* 9/2 (1953), 12–13 [56; BT II/2]
21. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (XX): De weergave van de stam yasha' in de N.V. Alleen de HERE kan bevrijden! (Slot)', *In de Waagschaal* 9/3 (1953), 20–21 [56; BT II/2]
22. 'De verkondiging van Mattheüs', *In de Waagschaal* 13/1 (1957), 3
23. 'De verkondiging van Mattheüs: Het boek der verwekkingen (Gen. 5:1)', *In de Waagschaal* 13/2 (1957), 19–21
24. 'De verkondiging van Mattheüs (III): De eerstgeborene', *In de Waagschaal* 13/3 (1957), 36–37
25. 'De verkondiging van Mattheüs (IV)', *In de Waagschaal* 13/5 (1957), 71–73
26. 'De verkondiging van Mattheüs: De schepping als gave van "het land"', *In de Waagschaal* 13/6 (1957), 88–90
27. 'Das Erdland: Psalm 114: Beef, gij aarde, voor het aangezicht des Heren', *In de Waagschaal* 13/12 (1957), 188–189 [BT II/2]

28. 'Gerechtigheid', *Vox Theologica* 32/2 (1961), 42–57
29. *En het geschiedde...: Concentratie op een pars pro toto. Lucas 2:1-20* ("Eltheto" brochure reeks 5; Zeist: NCSV, 1961) [75; BT III/1]
30. 'Der locus classicus der biblischen Anthropologie in der Verdeutschung Martin Bubers', in: A.J. Rasker, M.H. Bolkestein, et al. (eds), *Woord en wereld: Opgedragen aan prof. dr K.H. Miskotte naar aanleiding van zijn aftreden als kerkelijk hoogleraar te Leiden op 14 december 1959* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1961), 83–93 [BT I/3]
31. "'Geschiedenis" als theologisch begrip', *Om het levende Woord* 1/1 (1966), 9–16 [88; BT IV/2]
32. 'Uitleg en verklaring van Jesaja 55:6-11', *Om het levende Woord* 1/1 (1966), 17–27 [BT II/2]
33. 'Het evangelie naar Mattheus als toegang tot het Nieuwe Testament', *Om het levende Woord* 1/1 (1966), 28–37
34. 'Een verklaring van de gelijkenis van de onbarmhartige dienstknecht: Matth. 18:23-35', *Om het levende Woord* 1/1 (1966), 38–63 [36; BT III/2]
35. '... en ten derden dage zal hij opgewekt worden: Hoofdstuk 27:55 tot 28:20. De finale van het evangelie. Hij is opgewekt gelijk hij gezegd heeft', *Om het levende Woord* 1/1 (1966), 64–115 [BT III/3]
36. 'Eine Erklärung des Gleichnisses vom Schalksknecht: Matthäus 18,23-35', in: E. Busch, J. Fangmeier & M. Geiger (eds), *ΠΑΡΗΣΙΑ: Karl Barth zum achtzigsten Geburtstag am 10. Mai 1966* (Zurich: EVZ, 1966), 261–287 [34; BT III/2]
37. 'Im Anfang schuf Gott den Himmel und die Erde: Het verhaal van de schepping in Genesis 1:1 - 2:3 als verkondiging van een daad van God', *Om het levende Woord* 1/2-3 (1968), 129–198 [BT I/3]
38. 'Psalm 113 / Lezing gehouden op de predikantenconferentie van 19 t/m 30 september 1966', *Om het levende Woord* 1/2-3 (1968), 212–250 [65; BT II/2]
39. 'De moeder van de zonen van Zebedeüs (I)', *In de Waagschaal* 2/18 (1973), 3–5 [BT III/3]
40. 'De moeder van de zonen van Zebedeüs (II)', *In de Waagschaal* 2/19 (1973), 9–15 [BT III/3]
41. 'Miskotte's inspiratie: Tenach en dogmatiek', in: K.A. Deurloo & A. Otter (eds), *K.H. Miskotte: De weg der verwachting* (Baarn: Ten Have, 1975), 34–50 [BT IV/2]
42. 'Drie fragmenten: A. Systematiek / B. De traditie van het dualisme als permanente voor-haeretische afwijking / C. De drie grondvormen van de ene voor-haeretische afwijking', in: D. Monshouwer, T. Noorman, et al. (eds), *Verwekkingen: Aangeboden aan Frans Breukelman ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag, 1 december 1976* (Amsterdam: UvA, 1976), 17–52 [BT IV/2]
43. 'Jezus stond voor de Stadhouder', in: F. Broekhoff, N. Essen, et al. (eds), *Folia uit de pastorie: Een bundeltje ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Ben Hemelsoet* (Amsterdam: s.n., 1979), 93–130 [BT I/1]
44. 'Het verhaal over de zonen Gods die zich de dochters des mensen tot vrouw namen: Genesis 6:1-4 als bestanddeel van "het boek van de verwekkingen van Adam, de mens"', in: K.A. Deurloo, B.P.M. Hemelsoet, et al. (eds), *Cahier 1* (ACEBT 1; Kampen: Kok, 1980), 9–21 [74; 76; BT I/3]
45. *Schrift-lezing (Bijbelse theologie I/1; Kampen: Kok, 1980)* [bevat: 43; 60]
46. 'Wat dat betreft zou ik graag rooms worden, dan heb je tenminste maar één paus', interview in: *De Tijd* (24 oktober 1980), 46-51
47. 'Gesprek met Frans Breukelman: Van de mens moet je zeggen dat hij niet had moeten ontstaan', interview in: *HN Magazine* 37 (2 mei 1981), 3–4
48. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (I)', in: K.A. Deurloo, B.P.M. Hemelsoet, et al. (eds), *Cahier 3* (ACEBT 3; Kampen: Kok, 1982), 8–37 [9-13; BT II/2]
49. 'Het nee ter wille van het ja', *Werkschrift voor leerhuis & liturgie* 2/6 (1982), 135–138 [BT III/3]
50. 'Interview met Frans Breukelman: Levend uitleggen en uitleggend leven in deze tijd', *Via via, bulletin studentenpastoraat Amsterdam* 13/8 (mei 1982), 2–13
51. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (vervolg): De weergave van de stam yasha', in: K.A. Deurloo, B.P.M. Hemelsoet, et al. (eds), *Cahier 4* (ACEBT 4; Kampen: Kok, 1983), 8–25 [14-17; BT II/2]

52. "Verheerlijken' bij Lucas', in: A.C. den Besten & H. Heikens, *Toonsoorten van de Schrift: Notities over bijbel en lied uit het Dagmaat-leerhuis* (Hilversum: Gooi en Sticht, 1983), 40–49
53. "Als nun Jesus gezeugt war...': Mt 2,1-23', *Texte und Kontexte* 20/4 (1983), 5–30
54. 'Al deze woorden (Mt. 26:1,2)', in: K.A. Deurloo & R. Zuurmond (eds), *De bijbel maakt school: Een Amsterdamse weg in de exegeze* (Baarn: Ten Have, 1984), 42–50 [BT III/2]
55. *De ouverture van het Evangelie naar Mattheüs: Het verhaal over de γένεσις van Jezus Christus (Mattheüs 1:1 - 2:23)* (**Bijbelse theologie III/1**; Kampen: Kok, 1984) [bevat: 29/75]
56. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling (slot): De weergave van de stam yasha', in: K.A. Deurloo, B.P.M. Hemelsoet, et al. (eds), *Cahier 5* (ACEBT 5; Kampen: Kok, 1984), 9–26 [18-21; BT II/2]
57. 'Der König im Tun von "Mischpath W-Zedaqah": Psalm 72', *Texte und Kontexte* 7/3 (1984), 4–12
58. F.H. Breukelman & B.P.M. Hemelsoet, 'Van "Nieuwe Vertaling" naar "Groot Nieuws": Over het grondbeginsel van bijbelvertalen', in: K.A. Deurloo, B.P.M. Hemelsoet, et al. (eds), *Cahier 6* (ACEBT 6; Kampen: Kok, 1985), 9–22
59. 'Verzoening: Een doctoraal-college over de Locus de Reconciliatione in de Leer der Kerk', in: N.T. Bakker (ed.), *Debharim: Opstellen aangeboden aan Frans Breukelman ter gelegenheid van zijn 70e verjaardag* (Kampen: Kok, 1986), 9–47 [BT IV/2]
60. 'Umschreibung des Begriffs einer "Biblischen Theologie"', *Texte und Kontexte* 9/3-4 (1986), 13–39 [uit: 45]
61. Y. Bekker, D. Hofstra, et al. (eds), *Gesprekken met Frans Breukelman* (Binnenkant 2; 's Gravenhage: Meinema, 1989)
62. 'De vijfde bede van het Onze Vader: Matteüs 6:12', in: A.C. den Besten, K.A. Deurloo, et al. (eds), *Het nodige overbodige: Opgedragen aan W.G. Overbosch ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag* (Kampen: Kok, 1989), 106–114
63. 'Het scheppingsverhaal als onderricht in bijbelse hermeneutiek', in: K. van der Horst, D. Monshouwer & G.H. Westra (eds), *Voor de achtste dag. Het Oude Testament in de erediens: Een bundel opstellen voor prof. dr J.P. Boendermaker ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag* (Kampen: Kok, 1990), 19–34 [BT I/2]
64. *Het eerstelingschap van Israel temidden van de volkeren op de aarde als thema van "het boek van de verwekkingen van Adams, de mens"* (**Bijbelse theologie I/2**; Kampen: Kok, 1992) [bevat: 63; 70]
65. 'Psalm 113 oder die Struktur der biblischen Theologie', *Texte und Kontexte* 15/1 (1992), 2–32 [38; BT II/2]
66. 'Het tertium: Bultmann en Buber; Bultmann en Barth', *Om het levende Woord* 2 (1993), 8–17 [BT IV/2]
67. 'Schets voor een huwelijkspraak', *Om het levende Woord* 2 (1993), 18–24
68. 'Is er nog wel een weg?', interview in: *HN Magazine* 49/26 (3 juli 1993), 24–26
69. 'Hou toch eens op met die Amsterdamse School: Gesprek met Frans Breukelman', *Interpretatie* 1/6 (september 1993), 4–9
70. 'Twaalf thesen over bijbelse hermeneutiek', *Om het levende Woord* 3 (1994), 5–9 [BT I/2]
71. 'Het nee ter wille van het ja', *Om het levende Woord* 3 (1994), 10–13 [BT I/3]
72. 'Miskottes inspiratie: Tenach en dogmatiek', *Om het levende Woord* 4 (1994), 1–15 [BT II/2]
73. 'Die Schöpfungsgeschichte als Unterricht in "biblischer Hermeneutik"', *Texte und Kontexte* 17/1 (1994), 29–51
74. 'Die Erzählung von den Söhnen Gottes, die sich die Töchter des Menschen zur Frau nahmen: Genesis 6:1-4 als Bestandteil des "Buches der Zeugungen Adams, des Menschen"', *Texte und Kontexte* 17/1 (1994), 53–63 [44; 76; BT I/3]
75. 'Und es geschah...: Eine kurze Besprechung der Ouvertüre des Evangeliums nach Lukas', *Texte und Kontexte* 17/4 (1994), 3–56 [29; BT III/1]
76. 'The story of the sons of God who took the daughters of humans as wives', in: M. Kessler (ed.), *Voices from Amsterdam: A modern tradition of reading biblical narrative* (Semeia studies; Atlanta GA: Scholar, 1994), 83-94 [44; 74; BT I/3]
77. *Het evangelie naar Mattheüs als "Die Heilsbotschaft vom Königtum"* (**Bijbelse theologie III/2**; Kampen: Kok, 1996) [bevat: 34/36*; 54]
78. 'Het groot worden van de gezegende: Preek, gehouden in de Nederlandse Hervormde Kerk te Oudenhorn, 1962', *Om het levende Woord* 5 (1996), 1–18
79. 'Twee brieven over de nieuwe vertaling (1951)', *Om het levende Woord* 6 (1996), 1–11

80. 'De eerste drie beden van het Onze Vader bij Mattheüs', *Om het levende Woord* 7 (1997), 1–13
81. *Debharim: Der biblische Wirklichkeitsbegriff des Seins in der Tat (Bijbelse theologie II/1; Kampen: Kok, 1998)* [bevat: 72]
82. 'Het Onze Vader bij Mattheüs (2)', *Om het levende Woord* 8 (1998), 7–22
83. *Theologische opstellen (Bijbelse theologie IV/2; Kampen: Kok, 1999)* [bevat: 31/88; 41; 42; 59; 66]
84. 'Een beoordeling van de Nieuwe Vertaling: De verhouding van de Nieuwe Vertaling tot de Staten-Vertaling', *Om het levende Woord* 9 (1999), 7–15
85. 'Wie is mijn naaste? Preek naar aanleiding van Lucas 10:25-37', *Om het levende Woord* 10 (2000), 9–24
86. 'Het spreken 'in actu'', *Om het levende Woord* 11 (2001), 9–11
87. F.H. Breukelman & H. Dzubba, 'Befreiung als kosmisches Drama', *Texte und Kontexte* 24/2 (2001), 32–41
88. "'Geschichte" als theologischer Begriff', *Texte und Kontexte* 24/2 (2001), 42–51 [31; BT IV/2]
89. 'De mens uit de akker', *Om het levende Woord* 12 (2002), 9–14 [BT I/3]
90. *De structuur van de heilige leer in de theologie van Calvijn (Bijbelse theologie IV/1; Kampen: Kok, 2003)* [98; bevat: 90]
91. 'De doem van het dualisme', *Om het levende Woord* 13 (2003), 9–15 [90]
92. 'Is er nog wel een weg? Bij wijze van inleiding op het thema', *Om het levende Woord* 14 (2004), 27
93. 'De moeder van de zonen van Zebedeüs: Een exegese van Matteüs 20:17-34', *Om het levende Woord* 15 (2005), 13–26 [BT III/3]
94. 'Zomaar eentje van u: Een afscheidspreek', *Om het levende Woord* 17 (2007), 11–19
95. *Sjemot: De eigen taal en de vertaling van de Bijbel (Bijbelse theologie II/2; Kampen: Kok, 2009)* [bevat: 2-21/48,51,56; 27; 38/65; 44]
96. *Ouvertures van Genesis (Bijbelse theologie I/3; Kampen: Kok, 2010)* [bevat: 30; 37*; 73; 89; 97]
97. 'Ouvertures van Genesis: de tweede dag', *Om het levende Woord* 19 (2010), 11–22 [BT I/3]
98. *The structure of sacred doctrine in Calvin's theology* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 2010) [=BT IV/1]
99. [(Bijbelse theologie III/3; Kampen: Kok, 2012)] [bevat: 35; 39; 40; 49; 93]
100. [*Om het levende Woord* 20 (2012)]

Supplement 2: secundaire literatuur

We maken onderscheid tussen literatuur die direct betrekking heeft op Breukelman en literatuur die geselecteerd is met het oog op de verschillende deelonderzoeken. De literatuur wordt chronologisch weergegeven.

Literatuur over en tegen Breukelman

1. A.R. Hulst, 'Over de beoordeling van de Nieuwe Bijbelvertaling', *In de Waagschaal* 9/16 (1954), 126
2. T. Baarda, N.T. Bakker, H. Berkhof, *et al.*, 'Een geschil over de uitleg van het Oude Testament', *Kerk en theologie* 27 (1976), 89–101
3. N.T. Bakker, 'De ene naam: Over de theologie van F.H. Breukelman', *Wending* 32/4 (1977), 220–226
4. C.J. den Heyer, *Exegetische methoden in discussie: Een analyse van Markus 10,46-13,37* (Kampen: Kok, 1978)
5. D. Boer, 'Die Schlange, Revolutionär oder Skeptiker? Lernen von Frans Breukelman im Hinblick auf Bloch', *Texte und Kontexte* 2/1 (1979), 11–21
6. C. Houtman, *Nederlandse vertalingen van het Oude Testament: Hun ontstaan, karakter en ontvangst* ('s-Gravenhage: Boekencentrum, 1980)
7. H.W. de Knijff, *Sleutel en slot: Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek* (Kampen: Kok, 1980)
8. C. Houtman, 'F.H. Breukelman, Bijbelse Theologie I/1. Inleiding/Schrift-lezing (...)', *Gereformeerd theologisch tijdschrift* 82/1 (1982), 37–39
9. C. Houtman, 'De kritiek op de Groot Nieuws Bijbel in het licht van de kritiek op eerdere Nederlandse bijbelvertalingen', *Nederlands theologisch tijdschrift* 38/4 (1984), 265–289
10. K.A. Deurloo, 'Exegese naar Amsterdamse traditie', in: A.S. van der Woude (ed.), *Inleiding tot de studie van het Oude Testament* (Kampen: Kok, 1986), 188–198
11. A. Wolff-Steger, 'Frans Breukelman: ein Meister des Wortes', *Texte und Kontexte* 9/3-4 (1986), 4–12
12. anon., 'Drs. F.H. Breukelman geëerd met opstellen', *Reformatorisch dagblad* (1986), 2
13. J. Muis, *Openbaring en interpretatie: Het verstaan van de Heilige Schrift volgens K. Barth en K.H. Miskotte* ('s-Gravenhage: Boekencentrum, 1989)
14. H. Lensink, 'Exegetiseren in het spoor van Frans Breukelman', *In de Waagschaal* 19/3 (1990), 85–89
15. R.H. Reeling Brouwer, 'Hermeneutiek bij F.H. Breukelman: Enige antwoorden op de vragen van J. Muis (1)', *In de Waagschaal* 19/3 (1990), 89–95
16. R.H. Reeling Brouwer, 'Hermeneutiek bij F.H. Breukelman: Enige antwoorden op de vragen van J. Muis (2)', *In de Waagschaal* 19/4 (1990), 106–110
17. M. den Dulk, 'Hoe onbehagelijk het is Frans Breukelman te ontmoeten', *In de Waagschaal* 19/13 (1990), 388–392
18. P.B. Dirksen, 'Y. Bekker, e.a., red., Gesprekken met Frans Breukelman (Binnenkant 2)', 's-Gravenhage, Meinema, 1989 (...)', *Nederlands theologisch tijdschrift* 45/3 (1991), 263
19. K.A. Deurloo, 'In memoriam Frans Breukelman: 01.12.1916 - 28.06.1993', *Om het levende Woord* 2 (1993), 1
20. R. Zuurmond, 'Opnieuw 'Om het levende Woord': Een woord vooraf', *Om het levende Woord* 2 (1993), 3–7
21. J.W. Falkenburg, 'Denkend aan Frans Breukelman...', *In de Waagschaal* 22/9 (1993), 285–286
22. R. Zuurmond, 'De hermeneutiek van de grondwoorden: Lezing op de herdenkingsbijeenkomst voor Frans H. Breukelman op woensdag 1 december 1993 in de Lutherse Kerk te Amsterdam', *Om het levende Woord* 3 (1994), 14–20
23. N.T. Bakker, 'Schrift als bericht aangaande een woord-dat-geschiedt', *Om het levende Woord* 3 (1994), 21–29
24. C. Houtman, *Der Pentateuch: Die Geschichte seiner Erforschung neben einer Auswertung* (Contributions to Biblical exegesis & theology 9; Kampen: Kok Pharos, 1994)
25. A. Wolff-Steger, 'Um das lebendige Wort: Zum Gedenken an Frans H. Breukelman', *Texte und Kontexte* 17/1 (1994), 3–27
26. H. Jagersma, 'F.H. Breukelman, Bijbelse Theologie; Het eerstelingschap van Israël (deel I, 2) (...)', *Nederlands theologisch tijdschrift* 48/2 (1994), 160
27. M. ten Boom-Hulzebos, 'Wie is de mens? Een onderzoek naar het woord adam in Genesis', *Om het levende Woord* 5 (1995), 19–31
28. P.S. van Walbeek, 'Het gesprek der theologie: Naar aanleiding van de verschijning van Frans Breukelman, Bijbelse Theologie III/2, De Koning als Richter', *Om het levende Woord* 6 (1996), 62–70

29. W. Klouwen, 'Dogmatiek als kerkelijke dogmatiek', *Om het levende Woord* 6 (1996), 129–139
30. N.T. Bakker, *Geschiedenis in opspraak: Over de legitimatie van het concept geschiedenis: een theologische verhandeling* (Kampen: Kok, 1996)
31. Y. Bekker, 'Die exegetische Methode der 'Amsterdamer Schule', erklärt am Beispiel des Prologs des Johannesevangeliums (Joh. 1:18)', *Zeitschrift für dialektische Theologie* 13/1 (1997), 39–46
32. R.H. Reeling Brouwer, 'Een bespreking van de verzorging van de uitgave van Frans Breukelman, Bijbelse Theologie III/2, De Koning als Richter, Kampen: Kok 1996, 286 blz.', *Om het levende Woord* 7 (1997), 144–148
33. W. Klouwen, 'Der biblische Wirklichkeitsbegriff: Voordracht bij de presentatie van Debharim', *Om het levende Woord* 8 (1998), 23–29
34. B.P.M. Hemelsoet, 'Bij de presentatie van Debharim', *Om het levende Woord* 8 (1998), 30–35
35. N.T. Bakker, 'De chemie van Frans Breukelman: Over de verbindingen met Barth, Buber en Miskotte', *Om het levende Woord* 9 (1999), 32–39
36. L.W. Lagendijk, 'Frans Breukelman: opstand tegen de scepsis: Frans Breukelman, Theologische opstellen. Bijbelse Theologie IV,2; Kampen 1999. Geredigeerd en van een inleiding voorzien door dr. L.W. Lagendijk', *Om het levende Woord* 9 (1999), 145–150
37. R.H. Reeling Brouwer, 'Ordo recte docendi postulat...: A report on F.H. Breukelman's study of Calvin', *Zeitschrift für dialektische Theologie* 15/1 (1999), 6–29
38. J. Greven, 'Aan de voeten van Karl Barth', *Trouw* 57 (27 juni 1999)
39. F.-W. Marquardt, 'Horst Dzubba (19.7.1913-9.12.1978): Ein Berliner Nachbar von Frans Breukelman', *Texte und Kontexte* 24/2 (2001), 4–31
40. W. Klouwen & P.S. van Walbeek, 'Vorwort zu F.H. Breukelman, Debharim. Der biblische Wirklichkeitsbegriff', *Texte und Kontexte* 24/2 (2001), 52–58
41. P.S. van Walbeek, 'De dagen van de verdwijnende en verschijnende mens: Een poging tot uitleg van de samenhang van Gen 2:4-7 en Gen 4:1-26', *Om het levende Woord* 12 (2002), 29–45
42. H.E.G. Reefhuis, 'Frans Breukelman, Bijbelse Theologie IV/1: De structuur van de heilige leer in de theologie van Calvijn', *Om het levende Woord* 13 (2003), 16–22
43. P. Tomson, 'Miskotte, Breukelman en Marquardt over 'Tenach, talmoed en evangelie'', in: D. Stegeman, I. Kooistra & D. Boer (eds), *Marquardt lezen: Nederlandse theologen over het werk van Friedrich-Wilhelm Marquardt* (Kampen: Ten Have, 2003), 134–160
44. N.T. Bakker, C. Mataheru, et al. (eds), *Eén zo'n mannetje: Frans Breukelman en zijn invloed op tijdgenoten* (Kampen: Kok, 2004)
45. R. Zuurmond, 'Goed lezen', *Om het levende Woord* 14 (2004), 11–19
46. M. Elbers, 'Frans Breukelman nú', *Om het levende Woord* 14 (2004), 21–25
47. K.A. Deurloo, 'Een Breukelmanloze Genesislezing', *Om het levende Woord* 15 (2005), 95–101
48. R.H. Reeling Brouwer, 'Het tegoed - en het tekort - van Calvijn tegenover Barth: Bij het boek van C. van der Kooi', *Kerk en theologie* 56/1 (2005), 38–43
49. C. van der Kooi, 'Het goed recht van een voorheretische afwijking: Opmerkingen bij Breukelmans beeld van Calvijn', *Kerk en theologie* 56/1 (2005), 44–49
50. R.H. Reeling Brouwer, '... maar wij kunnen het niet meer zeggen zoals zij het zeiden': Weerwoord aan Van der Kooi', *Kerk en theologie* 56/1 (2005), 50–55
51. C. van der Kooi, 'De zoektocht naar adequaat gereedschap: Weerwoord aan Rinse Reeling Brouwer', *Kerk en theologie* 56/1 (2005), 56–60
52. C. Houtman, *De Schrift wordt geschreven: Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament* (Zoetermeer: Meinema, 2006)
53. E.P. Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam: Balans, 2007)
54. R.H. Reeling Brouwer, 'Het strijdgesprek van Frans Breukelman met Augustinus: Een verkenning op grond van archiefmateriaal', *Kerk en theologie* 58/3 (2007), 243–260
55. anon., 'Calvinistische 'kerkvader' was populair bij linkse hervormden', *Trouw* 66 (10 juni 2008), V7
56. E. Postma, *Dilettant, pelgrim, nar: De positie van C.W. Mönnich in cultuur en theologie* (Delft: Eburon, 2008)
57. E. de Jongh, *Vloeken en bidden om een nieuwe aarde: De dagen van Bert ter Schegget* (Hilversum: Verloren, 2010)
58. C.J. den Heyer, *Verlichte voorgangers: De strijd tussen dogma en Bijbel in Nederland* (Zoetermeer: Meinema, 2011)

Literatuur per deelonderzoek

Bijbelse theologie

1. J. Barr, *The semantics of biblical language* (Londen: OUP, 1961)
2. R. Rendtorff, *Gesammelte Studien zum Alten Testament* (München: Kaiser, 1975)
3. B.S. Childs, *Introduction to the Old Testament as Scripture* (Londen: SCM, 1979)
4. J.D. Smart, *The past, present, and future of Biblical theology* (Philadelphia: Westminster Press, 1979)
5. R. Rendtorff, *Das Alte Testament: Eine Einführung* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1983)
6. C.J. den Heyer, *Eén bijbel - twee testamenten: Bijbelse theologie in gesprek met Israël* (Verkenning en bezinning 1; Kampen: Kok, 1990)
7. U.F.W. Bauer, *כל הדברים האלה - All diese Worte: Impulse zur Schriftauslegung aus Amsterdam. Expliziert an der Schilfmeerzählung in Exodus 13,17-14,31* (Europäische Hochschulschriften XXIII (Theologie) 442; Frankfurt am Main [etc.]: Lang, 1991)
8. P.R. Noble, *The canonical approach: A critical reconstruction of the hermeneutics of Brevard S. Childs* (Leiden [etc.]: Brill, 1995)
9. T. van der Worp (ed.), *Zijn de dagen van God geteld? Godgeleerde bespiegelingen aan de rand van het millennium* (Baarn: Ten Have, 1995)
10. E. Noort, 'Wenn die Götter reden...: Über den Sinn des Alten Testaments in der heutigen Diskussion', *Zeitschrift für dialektische Theologie* 22/1 (2006), 34–54
11. M.W. Elliott, *The reality of Biblical Theology* (Oxford [etc.]: Lang, 2007)
12. B. Janowski, 'Biblical Theology: I. Exegesis', in: H.D. Betz, et al. (eds), *Religion in past & present: Encyclopedia of theology and religion 2* (Leiden: Brill, 2007-), 83–86
13. M. Welker, 'Biblical Theology: II. Fundamental theology', in: H.D. Betz, et al. (eds), *Religion in past & present: Encyclopedia of theology and religion 2* (Leiden: Brill, 2007-), 87–89

Nederlandse kerkgeschiedenis van de 20e eeuw

1. J.D. Snel, et al. (eds), *En God bleef toch in Mokum: Amsterdamse kerkgeschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw* (Delft: Eburon, 2000)
2. A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795: Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verhouding tot haar zusterkerken in de negentiende en twintigste eeuw* (Kampen: Kok, 2004⁷ [1974])
3. H. Selderhuis & P. Abels, *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis* (Kampen: Kok, 2006)
4. E.P. Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw* (Amsterdam: Balans, 2007)

Invloeden op Breukelman

Martin Buber

1. M. Buber & F. Rosenzweig, *Die Schrift I - IV* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1954-1962 en eerdere edities)
2. M. Buber, *Schriften zur Bible* (Werke 2; München: Kösel, 1964)
3. M. Buber, *Zu einer Verdeutschung der Schrift: Beilage zum ersten Band "Die fünf Bücher der Weisung"* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984¹⁰ [1954])
4. E. Brinkschmidt, *Martin Buber und Karl Barth: Theologie zwischen Dialogik und Dialektik* (Neukirchen: Neukirchener, 2000)
5. Y. Amir, 'Buber, Martin', in: H.D. Betz, et al. (eds), *Religion in past & present: Encyclopedia of theology and religion 2* (Leiden: Brill, 2007-), 243–244

Franz Rosenzweig

1. F. Rosenzweig, 'Zur hebräischen Sprache und Bibel', in: F. Rosenzweig, *Zweistromland: Kleinere Schriften zu Glauben und Denken* (Der Mensch und sein Werk: gesammelte Schriften 3; Dordrecht [etc.]: Nijhoff, 1984), 717-840
2. A.E. Bauer, *Rosenzweigs Sprachdenken im "Stern der Erlösung" und in seiner Korrespondenz mit Martin Buber zur Verdeutschung der Schrift* (Frankfurt am Main [etc.]: Lang, 1992)

3. K. Waaijman, *Tegendraads lezen: De Schrift vanuit joods perspectief* (Kampen: Kok, 2004)
4. M. Heinzmann, 'Rosenzweig, Franz', in: H.D. Betz, et al. (eds), *Religion in past & present: Encyclopedia of theology and religion* 11 (Leiden: Brill, 2007-), 300–301
5. H. Putnam, *Jewish philosophy as a guide to life: Rosenzweig, Buber, Lévinas, Wittgenstein* (Bloomington: Indiana University Press, 2008)
6. G. Greenberg, *Modern Jewish thinkers: From Mendelssohn to Rosenzweig* (Brighton, MA: Academic Studies Press, 2011)

Karl Barth

1. K. Barth, *Die Kirchliche Dogmatik* I/1 - IV/4 (Zürich: EVZ, 1932-1968)
2. H. Stoevesandt, et al. (eds), *Karl Barth Gesamtausgabe* (Zürich: EVZ, 1971-)
3. F.H. Breukelman, *Uittreksels van de Kirchliche Dogmatik van Karl Barth* (ongepubliceerd)

Kornelis Heiko Miskotte

1. G.G. de Kruijf, *Heiden, Jood en Christen: Een studie over de theologie van K.H. Miskotte* (Baarn: Ten Have, 1981)
2. J.T. Bakker, A. Geense, et al. (eds), *Verzameld werk van Dr. K.H. Miskotte* I-XIII (Kampen: Kok, 1982-2008)
3. F.-W. Marquardt, 'Barths Forderung einer 'Biblischen Haltung' und Miskottes biblische Alephbetisierung der Theologie', *Zeitschrift für dialektische Theologie* 5/1 (1989), 21–36
4. H.-J. Kraus, 'Fragen des Judentums an die Kirche in der Theologie K.H. Miskottes', *Zeitschrift für dialektische Theologie* 5/1 (1989), 65–79
5. M. Kessler, *Kornelis Miskotte: A biblical theology* (Londen: AUP, 1997)

Structuralisme / close reading

1. G. Schiwy, *Der französische Strukturalismus: Mode - Methode - Ideologie mit einem Textanhang* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1969)
2. R.C. Kwant, *Structuralisten en structuralisme* (Moderne filosofie; Alphen aan den Rijn: Samsom, 1978)
3. M. de Groot, 'Twintig stellingen', in: K.A. Deurloo, B.P.M. Hemelsoet, et al. (eds), *Cahier 1* (ACEBT 1; Kampen: Kok, 1980), 116-126
4. D. Greenwood, *Structuralism and the biblical text* (Religion and reason 32; Berlijn [etc.]: Mouton, 1985)

Invloed van Breukelman

1. H.M. Kuitert, *De spelers en het spel* (Carillon-reeks 34; Amsterdam: Ten Have, 1964)
2. M. Boertien, A.G. van Daalen, et al. (eds), *Verkenningen in een stroomgebied: Proeven van oudtestamentisch onderzoek* (Amsterdam: UvA, 1974)
3. K.A. Deurloo & R. Zuurmond (eds), *De bijbel maakt school: Een Amsterdamse weg in de exegese* (Baarn: Ten Have, 1984)
4. K. Butting, *Die Buchstaben werden sich noch wundern: Innerbiblische Kritik als Wegweisung feministischer Hermeneutik* (Berlijn: Alektor, 1993)
5. H. Pavlincová & D. Papoušek, *The bible in cultural context* (Brno: Czech Society for the Study of Religions, 1994)
6. M. Kessler (ed.), *Voices from Amsterdam: A modern tradition of reading biblical narrative* (Semeia studies; Atlanta GA: Scholar, 1994)
7. M. den Dulk, *Heren van de praxis: Karl Barth en de praktische theologie* (Zoemeteer: Meinema, 1996)
8. A.G.L. van Nieuwpoort, *Tenach opnieuw: Over het Messiaanse tegoed van het evangelie naar Lukas* (Amsterdam: Van Gennep, 2006)
9. M. Storm, *'Adamah, levensgrond: Een bijbels-theologische studie met filosofische en praktische aspecten* (Delft: Eburon, 2006)
10. A.G.L. van Nieuwpoort, *In Babel: Actuele bespiegelingen bij Ezechiël* (Vught: Skandalon, 2011)
11. A.G.L. van Nieuwpoort & R. van Zwieten, *De Bijbel op de Zuidas* (Amsterdam: Bakker, 2011)

Supplement 3: structuur van de studie

Hieronder wordt een overzicht van de studie gegeven in de vorm van een inhoudsopgave. Hierbij wordt verondersteld dat de studie zal worden uitgewerkt in een proefschrift met een omvang van circa 250 pagina's.

Ten geleide

Hoofdstuk 1

De Bijbelse theologie van Breukelman

1. Het programma: de verhouding tussen exegese en dogmatiek (BT I/1)
2. De uitwerking van het Bijbels-theologisch programma in de exegese
3. De uitwerking van het Bijbels-theologisch programma in de dogmatiek
4. Fasen in het onderzoek van Breukelman
5. Evaluatie en vooruitblik

Hoofdstuk 2

Invloeden op Breukelman

1. Modern-Joodse vertalers/filosofen
  - a. Martin Buber
  - b. Franz Rosenzweig
2. De dialectische theologie
  - a. Karl Barth
  - b. Kornelis Heiko Miskotte
3. Talmoedica, patristiek en vroeg-protestantse exegese [aan de hand van de inventaris van Breukelmans bibliotheek]
4. De eigenheid van Breukelman

Hoofdstuk 3

Breukelman als een kind van zijn tijd

1. De hermeneutische benadering
2. Het Franse structuralisme
3. De methode van close reading
4. Ontwikkelingen binnen de discipline van Bijbelse theologie [Barr, Childs, Rendtorff]
5. De gesprekspartners van Breukelman in exegese en dogmatiek

Hoofdstuk 4

De invloed van Breukelman

1. De Amsterdamse School
2. De invloed van Breukelman op academie en kerk
3. Breukelman in het buitenland

Hoofdstuk 5

De actualiteit van Breukelman

1. Ontwikkelingen in het Calvinsonderzoek
2. Ontwikkelingen in het Barthonderzoek
3. Ontwikkelingen in de Bijbelse theologie
4. Het project van Breukelman: succes of mislukking? [over interne consistentie en communiceerbaarheid]

Overzicht primaire literatuur

Geraadpleegde secundaire literatuur

Summary